

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ГРИГОР'ЄВА ХРИСТИНА АНТОНІВНА

УДК 349.422.2

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ
ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
В УКРАЇНІ**

Спеціальність: 12.00.06 — земельне право; аграрне право;
екологічне право; природоресурсне право

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Одеса — 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі аграрного, земельного та екологічного права в Національному університеті «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки України

Науковий консультант: доктор юридичних наук, доцент
Харитонова Тетяна Євгенівна,
Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Єрмоленко Володимир Михайлович,
Національний університет біоресурсів і природокористування України, завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка Василя Зіновійовича Янчука;

доктор юридичних наук, професор
Носік Володимир Васильович,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, завідувач кафедри земельного та аграрного права юридичного факультету, член-кореспондент Національної академії правових наук України;

доктор юридичних наук, професор
Статівка Анатолій Миколайович,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, професор кафедри земельного та аграрного права, член-кореспондент Національної академії правових наук України.

Захист відбудеться 28 березня 2020 року о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.04 Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Академічна, 2.

Автореферат розісланий 27 лютого 2020 року.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради **Г. О. Ульянова**

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Незважаючи на наявність цілого комплексу проблем економічного, соціального та політичного характеру, сільське господарство України стрімко розвивається. Однак поряд зі зростанням виробництва, збільшенням експорту, валютної виручки та податкових надходжень загострюються питання посилення екологічної складової аграрного бізнесу, підвищення його соціальної відповідальності, інноваційності, безпечності, конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках. Усі ці аспекти мають єдиний знаменник у площині формування продуманої системи державної підтримки сільського господарства, яка повинна мати не донорський, а стимулюючий і коригуючий характер. Однак сучасний стан законодавства у сфері державної підтримки сільського господарства демонструє глибокі кризові явища формального, змістовного та реалізаційного характеру. Ці проблеми є логічним наслідком тривалого безсистемного накопичення неузгодженого нормативного матеріалу, спричиненого відсутністю чіткого концептуального бачення побудови правового регулювання державної підтримки сільського господарства України. Потреба у науково виваженішому реформуванні законодавства щодо державної підтримки сільського господарства України обумовлюється тим, що така підтримка буде максимально ефективною лише у разі системної дії взаємоузгоджених правових механізмів, а це у свою чергу може бути досягнуто лише у результаті побудови системного дієвого законодавчого забезпечення. Викладене зумовлює нагальну потребу ґрунтовного комплексного дослідження концептуальних засад правового регулювання державної підтримки сільського господарства України, особливо з огляду на недостатній рівень доктринального опрацювання вказаної проблематики аграрно-правовою наукою, адже, незважаючи на активний науковий інтерес до окремих питань правового регулювання державної підтримки сільського господарства, наразі спостерігається гострий брак спеціальних монографічних досліджень, у яких окреслені питання розглядалися би комплексно. Указаними обставинами й пояснюється вибір теми цього дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Концептуальні засади правового регулювання державної підтримки сільського господарства України, що виступають предметом дослідження, відповідають плану науково-дослідницької роботи кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія еволюції аграрних, земельних та екологічних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку» на 2016—2020 рр. як складової плану науково-дослідної роботи у межах комплексної теми Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку

України: правовий та культурний вимір» на 2016—2020 рр., (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у науковому обґрунтуванні концептуальних засад правового регулювання державної підтримки сільського господарства України, формулюванні на цій основі відповідних теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо удосконалення існуючого законодавства, які сприятимуть розвитку сучасної доктрини аграрного, земельного, екологічного права та інших галузей правової науки, законотворчості, правозастосування та правової освіти.

Для досягнення поставленої мети у дисертації вирішувалися такі завдання:

— визначити концептуально-правові підходи до розуміння поняття та змісту державної підтримки сільського господарства;

— здійснити наукову систематизацію різновидів державної підтримки сільського господарства;

— розкрити особливості законодавчого забезпечення державної підтримки сільського господарства України;

— виявити місце правового регулювання державної підтримки сільського господарства у системі аграрного права та законодавства;

— розкрити правові особливості загальногалузевої державної підтримки виробництва сільськогосподарської продукції;

— з'ясувати правові ознаки державної підтримки окремих галузей сільськогосподарського виробництва;

— висвітлити правові риси державної підтримки суб'єктів сільськогосподарського виробництва;

— визначити правову специфіку державної підтримки переробки сільськогосподарської продукції;

— розкрити особливості законодавчого забезпечення державної підтримки у сфері реалізації сільськогосподарської продукції;

— надати характеристику правовому забезпеченню державної підтримки у сфері інформаційно-консультаційного забезпечення сільського господарства;

— з'ясувати шляхи правового забезпечення державної підтримки екологізації аграрного виробництва;

— виявити особливості правового забезпечення державної підтримки агроінноваційної діяльності.

Об'єктом дослідження є система суспільних відносин у сфері правового регулювання державної підтримки сільського господарства України.

Предметом дослідження є концептуальні засади правового регулювання державної підтримки сільського господарства України.

Методи дослідження. У процесі дослідження проблем, які входять до предмета дисертаційного дослідження, було використано філософські

(загальнонаукові) та окремі наукові методи пізнання, зокрема, метод системно-структурного аналізу, історичний, порівняльно-правовий методи, методи тлумачення правових норм, логіко-структурний та інші наукові методи дослідження правових явищ. Застосування історичного методу дослідження правових явищ дозволило проаналізувати ретроспективні аспекти становлення правового регулювання державної підтримки сільського господарства в Україні, розкрити ґносеологічні підходи до наукового розуміння юридичної природи державної підтримки сільського господарства (підрозділ 1.1; розділи 2, 3, 4). Системно-структурний метод застосовано для дослідження поняття та різновидів державної підтримки сільського господарства, побудови класифікації правових механізмів надання такої підтримки, а також для дослідження юридичних особливостей надання кожного різновиду державної підтримки, особливостей договірної регулювання агропротекційних відносин (підрозділи 1.2; 3.2). Формально-логічний метод застосовувався при побудові структури роботи, при викладі основних положень дисертаційної роботи, формулюванні визначень та категорій, обґрунтуванні висновків та рекомендацій. За допомогою формально-логічного методу досліджувалися аграрне, земельне та екологічне законодавство та практика їх застосування (розділи 1—4). Порівняльно-правовий метод використовувався для вивчення різних наукових підходів до змісту та форми правового регулювання державної підтримки сільського господарства в Україні, дослідження законодавства деяких зарубіжних країн у сфері надання державної підтримки сільському господарству (розділи 2—4). Формулювання висновків і пропозицій, які містяться у дисертації, зроблено за допомогою методу догматичного (логічного) аналізу і тлумачення правових норм.

Науково-теоретичним підґрунтям дисертації послужили концептуальні підходи й наукові розробки фахівців науки аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права, серед яких В. І. Андрейцев, Н. О. Багай, Г. І. Балюк, О. М. Батигіна, А. Л. Бейкун, О. В. Білінська, А. Г. Бобкова, А. Й. Богдан, О. Г. Бондар, С. І. Бугера, Д. В. Бусуйок, М. Я. Ващишин, Н. С. Гавриш, Я. З. Гасцька-Колотило, О. В. Гафурова, А. П. Гетьман, І. В. Гиренко, А. Й. Годованюк, І. В. Горіславська, М. В. Гребенюк, М. А. Дейнега, А. В. Духневич, В. М. Єрмоленко, В. П. Жушман, А. М. Земко, В. С. Кайдашов, І. І. Каракаш, Р. С. Кірін, Г. В. Клеріні, А. О. Ключнікова, Н. Р. Кобецька, Т. О. Коваленко, Т. Г. Ковальчук, К. А. Козмуляк, В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко, С. О. Костенко, І. О. Костяшкін, Н. В. Кравець, М. В. Краснова, Ю. А. Краснова, Ю. І. Кудріна, П. Ф. Кулинич, І. М. Кульчій, Т. В. Курман, О. С. Лисанець, С. О. Лушпаєв, С. І. Марченко, В. М. Масін, В. В. Носік, С. А. Оболенська, А. С. Осадько, В. В. Панченко, А. В. Пастух, О. Ю. Піддубний, Є. О. Платонова, М. Ю. Покальчук, В. А. Поліщук, Л. І. Полухович, І. О. Прогляда, П. О. Рижко,

С. М. Романко, О. М. Савельєва, Г. І. Савченко, Я. О. Самсонова, І. П. Сафонов, Л. О. Святченко, В. І. Семчик, С. І. Сиволоцька, В. Д. Сидор, Я. О. Сидоров, А. М. Статівка, В. Ю. Уркевич, Л. С. Тараненко, Н. І. Титова, О. М. Туєва, В. І. Федорович, Т. Є. Харитонова, М. М. Чабаненко, Т. М. Чурилова, П. Ю. Шведенко, М. В. Шульга, В. З. Янчук тощо.

Нормативно-правову основу дослідження склали: Конституція України; міжнародно-правові акти, ратифіковані Верховною Радою України; законодавство України, норми якого врегульовують суспільні аграрні відносини у сфері державної підтримки сільського господарства; законодавство зарубіжних держав (ЄС, США, Польщі, Республіки Білорусь та ін.); практика застосування чинного законодавства з регламентації аграрних відносин.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що дисертація є першим у вітчизняній науці комплексним дисертаційним дослідженням концептуальних засад правового регулювання державної підтримки сільського господарства України. У дисертації обґрунтовуються нові для науки та важливі для правозастосовної практики поняття, положення і висновки, які виносяться на захист.

Уперше:

— сформульовано концептуальне бачення державної підтримки сільського господарства як правової категорії, під якою розуміється закріплена в законодавстві система заходів організаційного, фінансового та інформаційно-консультативного характеру, що спрямовані на суб'єктів аграрного господарювання, здійснюються державними органами та іншими уповноваженими особами для виконання основних завдань аграрної політики з метою гарантування продовольчої безпеки, утворення стабільного середовища існування товарних виробників сільськогосподарської продукції, соціального розвитку села та охорони навколишнього природного середовища під час здійснення сільськогосподарської діяльності;

— обґрунтовано виокремлення у системі аграрного законодавства підгалузі агропротекційного законодавства, що являє собою взаємопов'язану та структуровану сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили, якими регулюються відносини щодо державної підтримки сільського господарства;

— доведено формування в системі аграрного права підгалузі агропротекційного права, у складі якої запропоновано розрізняти три складні правові інститути: 1) *правовий інститут загальногалузевої державної підтримки* (охоплює субінститути: податкової підтримки сільського господарства, державної підтримки кредитування сільського господарства, державної підтримки матеріально-технічного забезпечення сільського

господарства, державної страхової підтримки сільського господарства); 2) *правовий інститут державної підтримки сільськогосподарського виробництва* (включає субінститути: державної підтримки рослинництва, державної підтримки тваринництва, державної підтримки фермерства, державної підтримки сільськогосподарської кооперації); 3) *правовий інститут державної підтримки агрообслуговування* (включає субінститути: державної підтримки переробки сільськогосподарської продукції, державної підтримки реалізації сільськогосподарської продукції, державної підтримки інформаційно-консультаційного обслуговування сільського господарства);

— виявлено ознаки агропротекційного права як підгалузі права: 1) його предметом виступають агропротекційні відносини — врегульовані правом суспільні відносини, які виникають з приводу надання державної підтримки сільському господарству; 2) основним методом є метод заохочення; 3) існування правового режиму аграрного протекціонізму; 4) формування системи принципів агропротекційного права (системності державної підтримки, гарантованості державної підтримки, диференційованості державної підтримки, екологічного пріоритету, прозорості агропротекційних процедур);

— запропоновано класифікацію видів державної підтримки сільського господарства за колом відносин, на які така підтримка спрямована: 1) *загальногалузева* (розповсюджується на суб'єктів аграрного господарювання); 2) *спеціальна галузева* (спрямована на окремі галузі сільського господарства); 3) *спеціальна суб'єктна* (спеціалізована на організаційно-правових формах суб'єктів аграрного господарювання); 4) *спеціальна інфраструктурна* (спеціалізована на розвитку системи агрообслуговування); 5) *спеціальна пріоритетна* (спеціалізована на пріоритетних напрямках аграрної політики: екологізації сільськогосподарської діяльності та впровадженні агроінновацій);

— здійснено періодизацію розвитку агропротекційного законодавства: 1) *перехідний період (90-ті роки XX ст.)* характеризувався такими ознаками: а) домінування підзаконного регулювання; б) тісний зв'язок державної підтримки сільського господарства з державним управлінням; в) значна роль організаційно-правової підтримки сільського господарства; г) апробування різноманітних засобів державної підтримки сільського господарства; 2) *період стабільного розвитку (2000-ні роки)*, ознаками якого були: а) суттєве збільшення кількості та якості законодавчих агропротекційних норм; б) здійснення спроб первинної систематизації; в) поступовий перехід до практики прийняття універсальних (багаторічних) підзаконних актів, що регулюють правові механізми державної підтримки сільського господарства; г) відносно стабільне законодавче забезпечення ключових агропротекційних правових механізмів; 3) *кризовий період (2010-ті роки)* має такі ознаки: а) тенденція спаду державної підтримки сільського господарства, що

проявилася в: значному обмеженні бюджетного фінансування; втраті чинності низки агропротекційних норм; переході частини агропротекційних положень у декларативний режим; повільній появі нових правових механізмів державної підтримки; б) перетворення спадної тенденції в кризу агропротекційного законодавства;

— здійснено класифікацію недоліків правового регулювання державної підтримки сільського господарства на: 1) *недоліки форми* (несистематизованість нормативно-правової основи; підміна законного регулювання підзаконним; низький рівень нормотворчої техніки; гіпердинамічність); 2) *недоліки змісту* (відсутність чіткої вираженої системи заходів державної підтримки; відсутність законодавчо закріпленої системи принципів надання державної підтримки; декларативність; латентна підтримка конкретних виробників); 3) *недоліки реалізації* (інституційна недосконалість; бюрократичність, затягування процедури; відсутність гарантій фактичного отримання підтримки; нерівноправність у договірних відносинах);

— обґрунтовано, що усунення формальних недоліків агропротекційного законодавства можливе у результаті його докорінного оновлення на засадах ідеї «утворення кіл на воді», згідно з якою основні зміни мають бути націлені на загальний закон, а фундаментальність цих перетворень впливатиме на широке коло пов'язаних законодавчих актів, тягнучи за собою їх відповідні зміни. Покрокове змістовне наповнення цієї ідеї можна представити так: 1) прийняття нової редакції Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»; 2) прийняття низки спеціальних агропротекційних законів, які розвивають положення загального закону; 3) прийняття низки законів, які містять супутній агропротекційний зміст; 4) оновлення та/або доповнення чинних законів, що містять декларативні або недосконалі агропротекційні норми; 5) прийняття універсальних підзаконних нормативно-правових актів, що мають забезпечувати процедурну регламентацію правових механізмів, закріплених у законах; 6) вичищення агропротекційного законодавства від неактуальних нормативно-правових актів;

— аргументовано, що усунення недоліків змісту агропротекційного законодавства полягає в обранні нової концептуальної основи надання державної підтримки, що має бути втілена в ідеї «агропротекційних статусів», відповідно до якої одержання кожним суб'єктом аграрного господарювання певного агропротекційного статусу, що надає йому право на конкретний перелік різновидів державної підтримки, має відбуватися автоматично у силу закону за наявності та/або відсутності певних чітко визначених умов. Запропоновано запровадити такі головні агропротекційні статуси: суб'єкта аграрного господарювання; виробника сільськогосподарської продукції; основного товаровиробника;

— обґрунтовано, що усунення недоліків реалізації агропротекційного законодавства має відбуватися шляхом втілення ідеї «просто і прозоро», відповідно до якої суб'єкти, що володіють агропротекційними статусами, можуть максимально легко отримати передбачену законодавством підтримку у результаті здійснення таких заходів: 1) удосконалення інституційного забезпечення (утворення Державного аграрного банку, державної страхової компанії, реформування правового становища Аграрного фонду, Укragenrolizingu, Укрдержфонду); 2) утворення Єдиного агропротекційного реєстру; 3) інформатизація агропротекційних процедур; 4) застосування договірних способів державної підтримки у всіх випадках, коли це є можливим з огляду на природу відносин; 5) забезпечення жорсткої процедурної дисципліни;

— запропоновано правові шляхи втілення ідеї «агроінноваційного містка», відповідно до якої у результаті удосконалення законодавства про державну підтримку та правового положення сільськогосподарські дорадчі служби відіграватимуть роль посередника під час запровадження інноваційних технологій суб'єктами аграрного господарювання;

— здійснено періодизацію розвитку правового регулювання агропротекційних податкових відносин: 1) період становлення (1991—2003 роки); 2) стабільний період (2004—2014 роки); 3) реформаційний період (2015—2017 роки); 4) постреформаційний період (з 2018 року) — на основі якої зроблено висновок про втрату податковою підтримкою провідної ролі у системі державної підтримки сільського господарства України;

— доведено, що до предмета агропротекційного права входить державна підтримка біоенергетичних відносин на етапах виробництва (утворення) біомаси із сільськогосподарської сировини та її переробки у біопаливо та енергію, оскільки такі відносини складають різновид сільськогосподарської діяльності;

Удосконалено:

— наукове розуміння співвідношення аграрно-правових категорій, відповідно до якого пропонується розуміти державну підтримку сільського господарства як універсальний спосіб досягнення цілей та реалізації завдань державної аграрної політики, ідеальною характеристикою якої є аграрний протекціонізм;

— поняття державної аграрної політики, під якою пропонується розуміти комплекс взаємопов'язаних цілеспрямованих заходів уповноважених державних органів, що має за мету формувати певну парадигму розвитку аграрних відносин, відповідно до якої відбувається гарантування продовольчої безпеки, формування стабільного середовища існування товарних виробників сільськогосподарської продукції, охорона навколишнього природного середовища під час здійснення сільськогосподарської діяльності, соціальний розвиток села;

— визначення аграрного протекціонізму як риси державної аграрної політики, відповідно до якої забезпечується стан реальної захищеності інтересів суб'єктів аграрного господарювання, населення, майбутніх поколінь, що досягається за допомогою системи державної підтримки сільського господарства;

— розуміння правового механізму державної підтримки сільського господарства як законодавчого втілення агропротекційного засобу, який має обов'язкові елементи (суб'єкти; об'єкт; умови — позитивні, негативні та переважні; порядок здійснення) та факультативні елементи (постпрограмний контроль);

— концептуальну ідею, відповідно до якої усім суб'єктам гарантовано певний рівень підтримки відповідно до їхнього агропротекційного статусу, при цьому під час розширення виробництва, запровадження агроінновацій, екологізації виробництва підтримка збільшується за рахунок бонусних програм, а погіршення екологічних умов, порушення у сфері природокористування тягнуть зменшення підтримки;

— класифікацію напрямів загальногалузевої державної підтримки кредитування сільського господарства на: 1) пільгове кредитування (безпосереднє державне кредитування на пільгових умовах та здешевлення кредитів, наданих комерційними фінансовими установами); 2) розвиток правових механізмів забезпечення кредитних зобов'язань; 3) формування інституційно-правової системи кредитування сільського господарства (утворення спеціальних кредитних установ, розвиток кредитної кооперації тощо); 4) формування паралельних механізмів приватного кредитування;

— розуміння сучасної державної підтримки страхування сільськогосподарської продукції як комплексу трьох складових: 1) суб'єктної (вимоги до страховиків); 2) договірної (вимоги до страхового договору); 3) фінансової (надання субсидії). Характерними рисами останньої складової є: а) компенсаційна природа; б) відсутність імперативності (гарантування) надання державної підтримки; в) декларативна загальногалузевість та реальна вузькоспеціалізованість підтримки; г) спрямованість на здешевлення страхових послуг;

— періодизацію розвитку правового регулювання спеціальної державної підтримки фермерських господарств та спеціальної державної підтримки сільськогосподарських кооперативів із встановленням діалектичних зв'язків між цими нормотворчими процесами;

— ідею про законодавче забезпечення комплексної державної підтримки органічного сільськогосподарського виробництва, що передбачає: 1) підтримку виробництва: а) стартову (дотація переходу, відшкодування витрат

на сертифікацію, пільгове кредитування); б) поточну (пільгове оподаткування, пільгове кредитування); 2) підтримку інфраструктурної розбудови: а) розширення державного замовлення на органічну продукцію; б) сприяння побудові збутових ланцюгів, насамперед за допомогою стимулювання кооперації; в) утворення державних органів сертифікації; 3) підтримку науково-освітньої сфери: а) залучення сільськогосподарських дорадчих служб на умовах часткового фінансування діяльності, пов'язаної з популяризацією органічного способу виробництва; б) фінансування наукових досліджень у сфері органічного сільського господарства.

Дістали подальшого розвитку:

— ідея про самостійний характер державної підтримки сільського господарства, яка не належить до системи державного регулювання сільського господарства, оскільки включає в себе дерегуляційні заходи;

— твердження про об'єктивне існування двох автономних площин законодавства, що регулює державну підтримку сільського господарства: а) *декларативної*: аграрні законодавчі акти, які містять формально чинні, але здебільшого недіючі агропротекційні норми; б) *діючої*: динамічне законодавство у сфері реалізації річних бюджетних програм, яке сконцентроване на підзаконному та відомчому рівнях та не пов'язане зі спеціальними аграрними законами;

— пропозиції щодо прийняття нової редакції Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» (із зазначенням його структури) з метою впорядкування правового регулювання, у результаті якого кожен захід державної підтримки сільського господарства матиме чітке законодавче підґрунтя, своє місце в загальній системі державної підтримки, узгоджуватиметься з іншими заходами, відповідатиме принципам агропротекційного права;

— пропозиції щодо прийняття низки спеціальних агропротекційних законів, спрямованих на розвиток і деталізацію окремих положень загального Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», а саме: закони «Про державну підтримку кредитування сільського господарства», «Про державну підтримку матеріально-технічного забезпечення сільського господарства», «Про державну підтримку страхування в сільському господарстві», «Про державну підтримку рослинництва» та «Про державну підтримку тваринництва»;

— ідеї щодо прийняття законів, які покликані врегулювати важливі аграрні відносини та містять супутній агропротекційний зміст: 1) Закон України «Про державну аграрну політику», в якому одним із завдань аграрної політики має зазначатися досягнення стану аграрного протекціонізму; 2) Закон України «Про виробництво та реалізацію біопалива», в якому має передбачатися

державна підтримка виробників біопалива; 3) Закон України «Про продовольчу безпеку», до якого мають увійти положення щодо продовольчого субсидування як різновиду опосередкованої державної підтримки реалізації сільськогосподарської продукції; 4) Закон України «Про біржовий ринок сільськогосподарської продукції», нормами якого буде врегульований розвиток аграрних біржових відносин, що є невід'ємною складовою агрообслуговування; 5) Закон України «Про державне регулювання експорту та імпорту сільськогосподарської продукції», яким мають передбачатися правові засоби забезпечення інтересів усіх учасників експортних відносин у випадку встановлення тарифних та нетарифних обмежень; 6) Закон України «Про кредитну кооперацію», в якому мають знайти своє регулювання відносини щодо державної підтримки кооперації виробників сільськогосподарської продукції з метою кредитування своїх виробничих потреб за рахунок власних коштів; 7) Закон України «Про агроінноваційну діяльність», яким має регулюватися державна підтримка на етапах розробки, підготовки та впровадження агроінновацій;

— пропозиції щодо оновлення та приведення у відповідність до нової редакції Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» таких законів України: «Про фермерське господарство», «Про особисте селянське господарство», «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції», «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», «Про бджільництво», «Про молоко та молочні продукти», «Про племінну справу у тваринництві», «Про насіння та садивний матеріал» тощо; пропозиції щодо внесення відсутніх агропротекційних положень до таких законів: «Про сільськогосподарську кооперацію», «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції»;

— висновки щодо доцільності прийняття універсальних підзаконних актів, спрямованих на деталізацію та процедурну регламентацію правових механізмів, закріплених у законах. Такі акти мають бути позбавлені притаманної наразі бюджетно-правової приналежності, що надасть їм стабільності та гарантованості;

— наукова класифікація суб'єктів аграрного господарювання, здійснена за трьома послідовно звуженими рівнями: 1) *за функціональним навантаженням* (на виробників сільськогосподарської продукції та суб'єктів, що обслуговують виробників сільськогосподарської продукції); 2) виробники сільськогосподарської продукції *за організаційно-правовим статусом* (юридична особа, фізична особа — підприємець, фізична особа) та *за метою виробництва* (для реалізації сільськогосподарської продукції (товаровиробники); для використання виробленої сільськогосподарської продукції без комерційної мети); 3) *за критерієм ролі сільськогосподарського*

товаровиробництва у конкретному господарстві на: а) основні товаровиробники (для яких виробництво сільськогосподарської продукції для реалізації становить основний вид діяльності — більше 50 % та побічні товаровиробники);

— класифікація доктринальних та законодавчих підходів до розуміння сільськогосподарської продукції, у результаті якої виділено: 1) виробничий підхід; 2) виробничо-переробний підхід; 3) новітній розширений підхід (агропротекційний);

— класифікація різновидів державної підтримки за напрямками (податкова, кредитна, матеріально-технічна, страхова, цінова, інфраструктурна, експортна, інформаційно-консультаційна, організаційна, фінансова тощо); за способами (регуляційна та дерегуляційна; недоговірна та договірна); за засобами (фінансова — надання бюджетних коштів і відмова держави від своїх доходів; та нефінансова);

— розуміння форм державної підтримки сільського господарства та їх класифікації залежно від адресата підтримки: а) пряма форма підтримки надається безпосередньо виробникам сільськогосподарської продукції; б) непряма форма підтримки спрямована на суб'єктів аграрного господарювання, крім виробників сільськогосподарської продукції; в) опосередкована форма підтримки здійснюється у випадку, коли під час надання прямої чи непрямой підтримки супутньо стимулюються інші види сільськогосподарської діяльності чи суб'єкти аграрного господарювання;

— пропозиція щодо запровадження у законодавство поняття «сільськогосподарське дорадництво», під яким розуміється діяльність спеціальних суб'єктів, спрямована на надання інформаційно-консультаційних послуг суб'єктам аграрного господарювання та фізичним особам — жителям сільської місцевості щодо підвищення рівня знань та формування практичних навичок прибуткового та екологічно безпечного ведення сільського господарства; надання консультацій та експертних висновків з питань оптимізації господарювання; представництва інтересів у відносинах із приватними особами та органами публічної влади (зокрема з агропротекційних питань);

— ідея про окреслення сфери виникнення агропротекційних відносин аграрним сектором економіки, під яким розуміється сільське господарство (сільськогосподарське виробництво) і агрообслуговування;

— пропозиції щодо удосконалення правового регулювання державної підтримки земельно-іпотечного кредитування сільського господарства, а саме: а) встановлення вимог до умов іпотечного договору (врахування особливостей сільськогосподарської діяльності; передбачення переліку обставин, які надають право пролонгувати виконання основного зобов'язання); б) здешевлення іпотечного кредитування; в) викупу державною спеціалізованою

фінансовою установою (Державним аграрним банком) неоплаченого боргу в заставодержателя;

— класифікація правових механізмів державної підтримки у сфері реалізації сільськогосподарської продукції на групи під назвою: а) цінове регулювання; б) компенсаційні заходи; в) формування або стимулювання попиту на сільськогосподарську продукцію; г) налагодження збутової інфраструктури;

— уявлення про еволюцію договору контрактації, який використовувався: а) для обслуговування державного замовлення (поч. 90-х XX ст); б) як торгова угода між виробниками та заготівельниками (сер. 90-х XX ст.); в) як засіб державної підтримки виробників під час кризових погодно-кліматичних умов (кін. 90-х років XX ст.); г) як спосіб зрівняння можливостей виробника та контрактанта (з 2003 року);

— характеристика сучасного стану законодавчого забезпечення державної підтримки у сфері реалізації сільськогосподарської продукції, що демонструє такі риси: 1) декларативність окремих правових механізмів (державні аграрні інтервенції, підтримка оптових ринків сільськогосподарської продукції), 2) трансформація деяких правових механізмів поза рамками статичного законодавства (форвардні контракти, державні заставні закупівлі зерна); 3) відсутність законодавчого регулювання певних суспільних відносин (розвиток аграрного біржового ринку, продовольче субсидування, розвиток заготівельно-збутової кооперації);

— пропозиції щодо правового забезпечення державної підтримки у сфері екологізації сільськогосподарської діяльності, яка включає кілька складових: а) природоресурсну (екологізацію використання природних ресурсів); б) техніко-технологічну (екологічну модернізацію підприємств, техніко-технологічних процесів); в) органічну (розвиток органічного сільського господарства).

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення, висновки та рекомендації, сформульовані у дисертації, можуть бути використані у:

— науково-дослідній роботі — як основа для подальшого науково-теоретичного дослідження правового регулювання державної підтримки сільського господарства;

— правотворчості — при розробці нових нормативно-правових актів і вдосконаленні відповідного чинного земельного, екологічного, аграрного та природоресурсного законодавства України;

— правозастосовній діяльності — матеріали дисертації можуть використовуватися судами, органами державної влади та місцевого самоврядування для забезпечення єдності розуміння і правильного

застосування норм, які регулюють відносини у сфері державної підтримки сільського господарства України;

— навчальному процесі — при викладанні навчальних дисциплін «Аграрне право України», «Земельне право України», «Екологічне право України» та спецкурсів «Забезпечення прав у соціальній, аграрній, земельній та екологічній сфері», «Проблеми застосування юридичної відповідальності за аграрні, земельні та екологічні правопорушення», «Науково-практичні проблеми правового регулювання кооперативних відносин», «Науково-практичні проблеми набуття та реалізації прав на землю», а також при підготовці підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій із зазначених дисциплін.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним дослідженням, в якому викладено авторський підхід до формування концептуальних засад правового регулювання державної підтримки сільського господарства України. Основні теоретичні положення та практичні висновки, які складають наукову новизну, обґрунтовані дисертантом самостійно на підставі особистих досліджень у результаті опрацювання й аналізу більше 1300 відповідних наукових і нормативно-правових джерел із зазначенням відповідних посилань.

Апробація результатів дисертації. Теоретичні висновки і практичні рекомендації, які містяться у дисертаційному дослідженні, доповідалися й обговорювалися на засіданнях кафебри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія», на засіданні Південного регіонального наукового центру Національної академії правових наук України. Окремі результати дисертації були оприлюднені на таких міжнародних і вітчизняних наукових і науково-практичних конференціях: Міжнародній науковій конференції «Právna veda a prax: výzvy moderných európskych integračných procesov» (Словаччина, Братислава, 27—28 листопада 2015 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Economics, management, law: problems of establishing and transformation» (UAE, Dubai, 26 лютого 2016 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Current scientific research» (Montreal, Canada, 27 січня 2017 року); Круглому столі «Правові проблеми розвитку сільських територій України» (Київ, 9 грудня 2015 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції» (Одеса, 20 травня 2016 року); Круглому столі «Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права України: 20 років розвитку» (Київ, 27 травня 2016 року); Першому зібранні фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права у вищих

навчальних закладах України (Одеса, 9—10 вересня 2016 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Еволюція правового регулювання аграрних, земельних та екологічних відносин» (Львів, 18 листопада 2016 року); Круглому столі «Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України» (Харків, 2 грудня 2016 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції та новаті юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє (до 20-річчя НУ ОЮА та 180-річчя Одеської школи права)» (Одеса, 19 травня 2017 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Від правової охорони природи Української РСР до екологічного права України» (Київ, 26 травня 2017 року); Міжнародному конгресі «Правові проблеми державно-приватного партнерства в умовах євроінтеграції», присвяченому 20-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» (Одеса, 2—4 червня 2017 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Реалізація норм екологічного, земельного та аграрного права в умовах реформування правової системи України» (Івано-Франківськ, 8—10 вересня 2017 року); Круглому столі «Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного й аграрного права в умовах євроінтеграції» (Харків, 8 грудня 2017 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Влияние межгосударственных интеграционных процессов на развитие аграрного, экологического, природоресурсного и энергетического права» (Білорусь, Мінськ, 26—27 квітня 2018 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах» (Харків, 20 квітня 2018 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть» (Київ, 18—19 травня 2018 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України» (Одеса, 7—10 червня 2018 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Майбутнє науки в обріях права: до 100-річчя Національної академії наук України» (Київ, 5 грудня 2018 року); Круглому столі «Актуальні проблеми екологічного, земельного та аграрного законодавства в сучасних умовах» (Харків, 1 березня 2019 року); Четвертому зібранні фахівців споріднених кафедр «Забезпечення прав в аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносинах» (Одеса, 6—9 червня 2019 року) та інших наукових заходах.

Публікації. Основні теоретичні та практичні висновки, положення та пропозиції дисертаційного дослідження викладено в одноосібній монографії «Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення», в колективній монографії «Актуальні проблеми правового

регулювання аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносин в Україні», в 1 навчальному посібнику, 25 наукових статтях, з яких 21 стаття опублікована у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 4 статті — у зарубіжних виданнях, 40 тезах доповідей на конференціях та інших заходах.

Структура і обсяг дисертації зумовлені метою та завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, що включають у себе 12 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 493 сторінки. Список використаних джерел розташований на 100 сторінках і вміщує 1315 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, стан її наукової розробленості; визначено мету, задачі, об'єкт, предмет та теоретико-методологічну базу дослідження. Сформульовано положення, що містять наукову новизну, розкрито теоретичне та практичне значення одержаних результатів, обґрунтовано зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами, наведено дані щодо апробації результатів дослідження, окреслено структуру дисертації.

Розділ перший «Доктринальні та законодавчі засади державної підтримки сільського господарства в Україні» складається з чотирьох підрозділів, що присвячені дослідженню поняття та змісту державної підтримки сільського господарства, класифікації її різновидів, вивченню особливостей законодавчого забезпечення державної підтримки сільського господарства та встановленню місця правового регулювання державної підтримки сільського господарства у системі аграрного права та законодавства.

У **підрозділі 1.1. «Концептуально-правові підходи до розуміння поняття та змісту державної підтримки сільського господарства»** досліджується поняття державної підтримки сільського господарства, встановлюється його співвідношення із поняттями аграрного протекціонізму, державної аграрної політики, продовольчої безпеки, державного регулювання сільського господарства, дерегуляції аграрних відносин. Зроблено висновки про те, що відносини державної підтримки сільського господарства можуть бути ефективно та всебічно врегульовані лише у межах аграрного права як спеціалізованої галузі права.

У **підрозділі 1.2. «Класифікація державної підтримки сільського господарства: напрями, форми, засоби, способи та правові механізми»** досліджуються різновиди державної підтримки за різними критеріями.

Запропоновано новий підхід до розуміння прямої, непрямої та опосередкованої форм державної підтримки залежно від суб'єкта її отримання. Аргументовано, що напрями державної підтримки слід розуміти як невичерпний та динамічний перелік сфер суспільних відносин, який відповідає потребам державної аграрної політики на конкретному етапі розвитку аграрних відносин (податковий, кредитний, матеріально-технічний, страховий, ціновий та інші напрями). Проаналізовано способи державної підтримки сільського господарства, які поділені на регуляційні та дерегуляційні; а також на договірні та недоговірні. Договори щодо державної підтримки поділено на дві групи: 1) класичні договори із доданням пільгового елемента — в їх основі лежить певна класична договірна конструкція, якій надається агропротекційний ефект шляхом додавання до неї певних пільгових елементів — зменшення вартості послуг, урахування сезонності виробництва, подовження терміну виконання зобов'язань тощо; 2) договори, що опосередковують оформлення співпраці держави та аграрного бізнесу. Засоби державної підтримки сільського господарства формують таку систему: 1) фінансові засоби, які надаються шляхом бюджетного фінансування або зменшення фінансових витрат суб'єктів підтримки; 2) нефінансові засоби, які надаються без здійснення безпосереднього фінансування суб'єктів аграрного господарювання. Під правовим механізмом державної підтримки сільського господарства як законодавчим втіленням певного конкретного засобу державної підтримки розуміється цілісна сукупність юридичних засобів, спрямованих на досягнення певної агропротекційної мети. Запропоновано поділ державної підтримки сільського господарства за колом відносин, на які така підтримка спрямована, на загальногалузеву, спеціальну галузеву, спеціальну суб'єктну, спеціальну інфраструктурну, спеціальну пріоритетну.

У підрозділі 1.3. «Особливості законодавчого забезпечення державної підтримки сільського господарства України» досліджуються термінологічно-категоріальні та формальні недоліки законодавства про державну підтримку сільського господарства. Проблематика визначення базових аграрно-правових понять, що мають принципове значення для правового регулювання державної підтримки сільського господарства, досліджувалися блоково: 1) ті, що характеризують сферу аграрних правовідносин (АПК, аграрний сектор, сільськогосподарська діяльність, сільськогосподарське виробництво, агросфера, агробізнес); 2) ті, що характеризують суб'єктів аграрних правовідносин (сільськогосподарський товаровиробник, виробник сільськогосподарської продукції, сільськогосподарське підприємство); 3) ті, що характеризують об'єкти аграрних правовідносин (сільськогосподарська продукція). Зроблено висновок про те, що агропротекційні відносини виникають в аграрному секторі економіки, під яким розуміється сільське господарство (сільськогосподарське

виробництво) і агрообслуговування. На основі класифікації суб'єктів аграрного господарювання запропоновано концептуальну ідею агропротекційних статусів, відповідно до якої кожен суб'єкт аграрного господарювання в силу закону має чітко окреслений потенційний обсяг державної підтримки.

У підрозділі 1.4. «Місце правового регулювання державної підтримки сільського господарства у системі аграрного права та законодавства» досліджуються наукові підходи до визначення правової природи державної підтримки сільського господарства: а) як складової предмета аграрного права; б) як структурної частини системи аграрного права (автономна та підпорядкована); в) як принципу права; г) як принципу кодифікації аграрного законодавства. Обґрунтовано, що законодавство про державну підтримку сільського господарства в Україні еволюціонувало до підгалузі аграрного законодавства, а паралельно з цим відбувається становлення підгалузі аграрного права — агропротекційного права.

Розділ другий «Правове регулювання державної підтримки виробництва сільськогосподарської продукції» складається з трьох підрозділів, де надається характеристика загальногалузевої, спеціальної галузевої та спеціальної суб'єктної державної підтримки сільського господарства.

У підрозділі 2.1. «Правовий аналіз загальногалузевої державної підтримки виробництва сільськогосподарської продукції» досліджуються основні різновиди загальногалузевої державної підтримки сільського господарства. Аналізуються податково-правові механізми підтримки, здійснено періодизацію розвитку податкового законодавства щодо державної підтримки сільського господарства із виділенням чотирьох періодів: становлення (1991—2003 роки); стабільного (2004—2014 роки); реформаційного (2015—2017 роки) та постреформаційного (з 2018 року). Зроблено висновок про значне зниження агропротекційного значення податкового законодавства протягом останніх двох періодів.

Досліджуються напрями загальногалузевої державної підтримки кредитування сільського господарства: 1) пільгове кредитування (безпосереднє державне кредитування на пільгових умовах та здешевлення кредитів, наданих комерційними фінансовими установами); 2) розвиток правових механізмів забезпечення кредитних зобов'язань; 3) формування інституційно-правової системи кредитування сільського господарства (утворення спеціальних кредитних установ, розвиток кредитної кооперації тощо); 4) формування паралельних механізмів приватного кредитування.

Аналізуються правові механізми державної підтримки у матеріально-технічному напрямі: прямий лізинг, компенсація лізингових платежів, часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки та обладнання. Критерій

вітчизняного виробництва техніки та брак законодавчого забезпечення роблять підтримку у матеріально-технічному напрямі малоефективною.

Досліджено сучасні складові державної підтримки страхування сільськогосподарської продукції (суб'єктну, договірну та фінансову). Зроблено висновки про шляхи удосконалення правового регулювання державної підтримки агрострахування, а саме: інституційно-правове забезпечення такої підтримки у результаті утворення спеціальної страхової компанії, яке дозволить дійсно надавати загальногалузеву страхову підтримку. Наразі внаслідок недоліків правового механізму фінансової страхової підтримки фактично вона є спеціалізованою.

У підрозділі 2.2. «Правова характеристика державної підтримки окремих галузей сільськогосподарського виробництва» досліджуються правові механізми державної підтримки тваринництва, що поділяються на заходи: 1) фінансової підтримки: а) компенсації (часткове відшкодування: вартості тварин, вартості будівництва та реконструкції тваринницьких об'єктів, вартості обладнання, відсотків за кредитами, вартості послуг з ідентифікації та реєстрації сільськогосподарських тварин); б) дотації (за наявність тварин, за збільшення поголів'я, за реалізацію тваринницької продукції) та 2) заходи організаційної підтримки (адміністративно-правове сприяння, налагодження надання послуг, необхідних у процесі ведення тваринництва, надання підтримки галузі кормовиробництва).

Правові механізми державної підтримки рослинництва класифіковано на три основні групи: 1) заходи фінансової підтримки: а) дотації (посівів та реалізації сільськогосподарської продукції); б) субсидії; в) компенсації; 2) заходи організаційної підтримки: а) у сфері виробництва (забезпечення виробників насінням та мінеральними добривами); б) у сфері реалізації; 3) заходи ситуативні, що полягали в тимчасовому звільненні виробників від певних обов'язків.

Досліджено відносини щодо державної підтримки рибництва та зроблено висновок про те, що вони врегульовані декларативно на законному та підзаконному рівнях.

У підрозділі 2.3. «Законодавчі засади державної підтримки суб'єктів сільськогосподарського виробництва» досліджується спеціальна суб'єктна підтримка фермерських господарств за напрямками: податковим, фінансовим, кредитним, страховим, організаційно-правовим, інформаційно-консультативним, інституційним, соціально-правовим. На цій основі здійснено періодизацію розвитку агропротекційного законодавства у сфері спеціальної підтримки фермерства із виділенням чотирьох етапів.

Проаналізовано розвиток законодавчих засад надання спеціальної підтримки сільськогосподарським кооперативам із виділенням п'яти етапів

такої еволюції. Вказано на те, що значення кооперації суттєво недооцінюється: сьогодні вона підтримується лише у вузьких рамках обслуговування фермерства.

Виявлено законодавчі зміни щодо правового статусу особистих селянських господарств, які наразі не розглядаються як виробники сільськогосподарської продукції, що мають отримувати державну підтримку. Не передбачено також спеціальну державну підтримку агрохолдингам та аграрним кластерам як об'єднанням суб'єктів аграрного господарювання.

Розділ третій «Правові засади державної підтримки агрообслуговування» складається з трьох підрозділів. Матеріал розділу присвячений дослідженню особливостей правового регулювання державної підтримки переробки і реалізації сільськогосподарської продукції, а також інформаційно-консультаційного забезпечення сільського господарства.

У підрозділі 3.1. «Правові особливості державної підтримки у сфері переробки сільськогосподарської продукції» досліджуються організаційно-правовий, податковий, митний та фінансовий напрями державної підтримки переробки сільськогосподарської продукції. Як складову предмета агропротекційного права досліджено державну підтримку біоенергетичних відносин на етапах виробництва біомаси із сільськогосподарської сировини та її переробки у біопаливо та енергію, оскільки такі відносини складають різновид сільськогосподарської діяльності.

У підрозділі 3.2. «Законодавче забезпечення державної підтримки у сфері реалізації сільськогосподарської продукції» досліджуються різновиди державної підтримки у сфері реалізації сільськогосподарської продукції: а) цінове регулювання (встановлення регульованих цін, здійснення інтервенцій); б) компенсаційні заходи (встановлення певного рівня гарантованих цін, і якщо ринкова ціна на продукцію стає нижчою, різниця між ними компенсується державою); в) стимулювання попиту на сільськогосподарську продукцію (державні закупівлі, стимулювання експорту, продовольче субсидування тощо); г) налагодження збутової інфраструктури (підтримка утворення та діяльності інфраструктури біржового ринку, оптових ринків сільськогосподарської продукції, заготівельно-збутової кооперації тощо). Проведений аналіз задекларованих та фактичних правових механізмів державної підтримки у сфері реалізації сільськогосподарської продукції вказує на наявність серйозних проблем у правовому регулюванні: 1) частина механізмів є декларативними (державні аграрні інтервенції, підтримка оптових ринків сільськогосподарської продукції), 2) частина механізмів переживає активну трансформацію поза рамками статичного законодавства та модифікує своє агропротекційне значення (форвардні контракти, державні заставні закупівлі зерна); 3) частина важливих суспільних відносин у сфері реалізації сільськогосподарської продукції залишається без належного законодавчого регулювання та державної

підтримки (розвиток аграрного біржового ринку, продовольче субсидування, розвиток заготівельно-збутової кооперації тощо).

У підрозділі 3.3. «Правові аспекти надання державної підтримки у сфері інформаційно-консультаційного забезпечення сільського господарства» здійснено класифікацію агроінформаційних відносин на взаємопов'язані, але все ж досить автономні блоки: адміністративний, освітянський, культурно-просвітницький, аналітичний, консультаційний. Доводиться, що державна підтримка має надаватися в усіх блоках агроінформаційних відносин. Особливу увагу приділено аналізу правового статусу сільськогосподарських дорадчих служб, які можуть здійснювати інформаційно-консультаційний супровід сільського господарства в усіх блоках агроінформаційних відносин. Пропонуються шляхи переформатування правової моделі сільськогосподарського дорадництва з метою створення системи суб'єктів, які професійно надають цілий спектр послуг у сфері агроінформаційних відносин, працюють на комерційних засадах, а також несуть відповідальність за якість своїх послуг. Вивчаються особливості правових механізмів державної підтримки у сфері надання сільськогосподарських дорадчих послуг.

Розділ четвертий «Правове забезпечення державної підтримки екологізації та інноваційної діяльності у сільському господарстві» складається з двох підрозділів, в яких йде мова про правові особливості спеціальної пріоритетної підтримки сільського господарства.

У підрозділі 4.1. «Законодавчі засади державної підтримки екологізації сільськогосподарської діяльності» окреслюються три найбільш загальні шляхи прискорення екологізації сільськогосподарської діяльності: а) посилення імперативних вимог до ведення сільськогосподарської діяльності; б) посилення стимуляційних механізмів (надання державної підтримки, обумовленої екологічністю виробництва); в) підвищення екологічної культури суспільства, перш за все шляхом екологічної освіти. Доводиться, що пріоритетним має бути саме стимуляційний шлях. Екологізація сільськогосподарської діяльності розглядається як сукупність таких складових: а) природоресурсної (екологізація використання природних ресурсів); б) техніко-технологічної (екологічна модернізація підприємств, техніко-технологічних процесів); в) органічної (розвиток органічного сільського господарства). Під час дослідження природоресурсної складової екологізації сільськогосподарської діяльності особливу увагу приділено аналізу законодавства у сфері державної підтримки землеохоронних заходів, що демонструє низку проблем: а) неповне застосування можливих шляхів економічного стимулювання, б) декларативність та/або низька ефективність програм охорони земель; в) відсутність діючих програм підтримки родючості ґрунтів; г) ігнорування землеохоронного

напряму в загальних природоохоронних програмах; г) проблеми здійснення агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення. Виявлено обмеженість та недосконалість правових механізмів у межах техніко-технологічної складової екологізації сільськогосподарської діяльності, а також повну відсутність спеціальних правових механізмів державної підтримки органічного сільського господарства. Сформульовано концептуально-правове бачення комплексної системи державної підтримки органічного сільського господарства.

У підрозділі 4.2. «Правове регулювання державної підтримки агроінноваційної діяльності» проаналізовано деякі ключові особливості законодавства щодо розвитку інноваційної системи в Україні: 1) велика кількість актів концептуально-програмного характеру; 2) спадна тенденція розвитку протекційної складової інноваційного законодавства; 3) незначна кількість спеціалізованих актів щодо правового регулювання агроінноваційної діяльності. Досліджуються особливості правового регулювання державної підтримки на етапах формування агроінновацій (зародження, підготовки та впровадження). Особливу увагу приділено правовим механізмам підтримки агротехнопарків, наукових парків, інноваційних кластерів, виставково-ярмаркових заходів. Доводиться думка про те, що головна проблема переведу традиційного сільського господарства на інноваційний лад криється у важкодоступності, дороговизні, відсутності фахової компетентної підтримки у впровадженні агроінноваційних досягнень у кожне сільськогосподарське підприємство. Для побудови універсального «агроінноваційного містку», якого зараз не вистачає в системі вітчизняної інноваційної діяльності, вважаємо за доцільне використати потенціал сільськогосподарських дорадчих служб, удосконаливши їхнє правове становище.

Доводиться, що під час удосконалення законодавства у сфері агроінноваційної діяльності необхідно враховувати її тенденції: екологізацію, механізацію, цифровізацію, біотехнологізацію.

Досліджуються правові особливості державної підтримки селекційно-племінної діяльності у сільському господарстві. На основі здійснених періодизацій розвитку правового регулювання державної підтримки селекційно-племінної діяльності у тваринництві, рослинництві і риборицтві зроблено узагальнюючі висновки щодо домінування кризових тенденцій у цих агропротекційних відносинах.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного комплексного дисертаційного дослідження сформульовано висновки та пропозиції, спрямовані на вирішення наукової

проблеми щодо розроблення концептуальних засад правового регулювання державної підтримки сільського господарства в Україні.

1. Сформульовано концептуальне бачення державної підтримки сільського господарства як правової категорії, під якою розуміється закріплена в законодавстві система заходів організаційного, фінансового та інформаційно-консультативного характеру, що спрямовані на суб'єктів аграрного господарювання, здійснюються державними органами та іншими уповноваженими особами для виконання основних завдань аграрної політики з метою гарантування продовольчої безпеки, утворення стабільного середовища існування товарних виробників сільськогосподарської продукції, соціального розвитку села та охорони навколишнього природного середовища під час здійснення сільськогосподарської діяльності.

2. Обґрунтовано існування у складі аграрного законодавства підгалузі агропротекційного законодавства, що являє собою взаємопов'язану та структуровану сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили, якими регулюються відносини щодо державної підтримки сільського господарства.

3. Встановлено, що формування підгалузі агропротекційного права відбувається набагато повільніше, ніж підгалузі агропротекційного законодавства, і найголовнішими причинами можна вказати відсутність концепції агропротекційного права, недоліки та хаотичний розвиток самого агропротекційного законодавства, а також відсутність політичної волі до активних систематизаційних нормотворчих дій у цій сфері. Однак при цьому формування підгалузі агропротекційного права об'єктивно відбувається, оскільки вже на цьому етапі йому притаманні риси, що характеризують підгалузь права (предмет регулювання, метод, правовий режим та принципи), а також у його прискореному формуванні зацікавлена юридична практика.

4. З метою формування концепції агропротекційного права як підгалузі аграрного права запропоновано розрізняти в її складі три складні правові інститути: 1) *правовий інститут загальногалузевої державної підтримки* (охоплює субінститути: податкової підтримки сільського господарства, державної підтримки кредитування сільського господарства, державної підтримки матеріально-технічного забезпечення сільського господарства, державної страхової підтримки сільського господарства); 2) *правовий інститут державної підтримки сільськогосподарського виробництва* (включає субінститути: державної підтримки рослинництва, державної підтримки тваринництва, державної підтримки фермерства, державної підтримки сільськогосподарської кооперації); 3) *правовий інститут державної підтримки агрообслуговування* (включає субінститути: державної підтримки переробки сільськогосподарської продукції, державної підтримки реалізації

сільськогосподарської продукції, державної підтримки інформаційно-консультаційного обслуговування сільського господарства).

5. Предметом агропротекційного права виступають агропротекційні відносини — врегульовані правом суспільні відносини, які виникають з приводу надання державної підтримки сільському господарству з метою стимулювання розвитку аграрного сектора економіки. Агропротекційні відносини регулюються методом заохочення, що виступає основним порівняно з родовим галузевим методом.

6. Виходячи з того, що державна підтримка сільського господарства є способом досягнення основних завдань державної аграрної політики, а характерною рисою останньої виступає аграрний протекціонізм, зроблено висновок, що в межах аграрного права сформовано *правовий режим аграрного протекціонізму*, який лежить в основі формування підгалузі агропротекційного права. Цей правовий режим полягає у формуванні особливого порядку правового регулювання, який виражається в поєднанні таких юридичних засобів, як заохочення сільськогосподарської діяльності, стимулювання розвитку сільського господарства, захист інтересів вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції, інших суб'єктів аграрного господарювання, населення, майбутніх поколінь, який створює бажаний соціальний стан та конкретний ступінь сприятливості чи несприятливості для задоволення інтересів зазначених суб'єктів права.

7. Сформульовано систему принципів агропротекційного права. Принципами агропротекційного права є: 1) *принцип системності державної підтримки* (формування розгалуженої стабільно функціонуючої системи взаємопов'язаних та узгоджених заходів державної підтримки); 2) *принцип гарантованості державної підтримки* (забезпечення сталості агропротекційних заходів, їх захищеності від ситуативних змін та інших дестабілізуючих факторів); 3) *принцип диференційованості державної підтримки* (варіативність агропротекційних заходів, які спрямовані на різних суб'єктів, різні галузі сільського господарства, на досягнення різних цілей та виконання різних завдань); 4) *принцип екологічного пріоритету* (під ним розуміється: а) державна підтримка природоохоронних заходів у сільському господарстві; б) надання додаткової державної підтримки тим суб'єктам аграрного господарювання, які здійснюють екологізацію своєї діяльності та виробничих процесів; в) оцінка будь-яких агропротекційних заходів із позицій впливу на екологічну складову сільськогосподарської діяльності); 5) *принцип прозорості агропротекційних процедур* (досконалість усіх процедурних аспектів надання державної підтримки сільського господарства: а) формування мінімально необхідного пакета документів; б) максимально спрощений порядок подання документів (із поступовим запровадженням електронного

документообороту, активним залученням органів місцевого самоврядування, банків, сільськогосподарських дорадчих служб як оперативних посередників та помічників у поданні документації); в) формування Єдиного агропротекційного реєстру).

8. Під державною аграрною політикою пропонується розуміти комплекс взаємопов'язаних цілеспрямованих заходів уповноважених органів держави, що має за мету здійснювати стратегічний вплив та формувати певну парадигму розвитку аграрних відносин, відповідно до якої відбувається гарантування продовольчої безпеки, формування стабільного середовища існування товарних виробників сільськогосподарської продукції, охорона навколишнього природного середовища під час здійснення сільськогосподарської діяльності, соціальний розвиток села. Державна підтримка сільського господарства *виступає універсальним способом* досягнення цілей та реалізації завдань державної аграрної політики. Відповідно до авторської концепції запропоновано розуміти аграрний протекціонізм як рису державної аграрної політики, відповідно до якої забезпечується стан реальної захищеності інтересів виробників сільськогосподарської продукції, інших суб'єктів аграрного господарювання, населення, майбутніх поколінь, який досягається за допомогою системи державної підтримки сільського господарства. У зв'язку з цим аграрний протекціонізм та державна підтримка сільського господарства співвідносяться як ідеальна характеристика державної аграрної політики та реальний спосіб її досягнення. З огляду на це аграрний протекціонізм слід визнати одним із основних галузевих принципів сучасного аграрного права.

9. Запропоновано авторську класифікацію видів державної підтримки сільського господарства за колом відносин, на які така підтримка спрямована: 1) *загальногалузева* (розповсюджується на суб'єктів аграрного господарювання); 2) *спеціальна галузева* (спрямована на окремі галузі сільського господарства); 3) *спеціальна суб'єктна* (спеціалізована на організаційно-правових формах суб'єктів аграрного господарювання); 4) *спеціальна інфраструктурна* (спеціалізована на розвитку системи агрообслуговування); 5) *спеціальна пріоритетна* (спеціалізована на пріоритетних напрямках аграрної політики: екологізації сільськогосподарської діяльності та впровадженні агроінновацій).

10. У результаті дослідження еволюції численних правових механізмів державної підтримки сільського господарства в історичній ретроспективі зроблено висновок про те, що агропротекційне законодавство в цілому пройшло три періоди свого розвитку: 1) *перехідний період (90-ті роки XX ст.)* характеризувався такими ознаками: а) домінування підзаконного регулювання; б) тісний зв'язок державної підтримки сільського господарства з державним управлінням; в) значна роль організаційно-правової підтримки сільського господарства; г) апробування різноманітних засобів державної підтримки

сільського господарства; 2) *період стабільного розвитку (2000-ні роки)*, ознаками якого були: а) суттєве збільшення кількості та якості законодавчих агропротекційних норм; б) здійснення спроб первинної систематизації; в) поступовий перехід до практики прийняття універсальних (багаторічних) підзаконних актів, що регулюють правові механізми державної підтримки сільського господарства; г) відносно стабільне законодавче забезпечення ключових агропротекційних правових механізмів; 3) *кризовий період (2010-ті роки)* має такі ознаки: а) тенденція спаду державної підтримки сільського господарства, що проявилася в: значному обмеженні бюджетного фінансування; втраті чинності низки агропротекційних норм; переході частини агропротекційних положень у декларативний режим; повільній появі нових правових механізмів державної підтримки; б) перетворення спадної тенденції в кризу агропротекційного законодавства.

11. Доведено існування трьох груп недоліків правового регулювання державної підтримки сільського господарства: 1) *недоліки форми*: а) несистематизованість нормативно-правової основи; б) підміна законного регулювання підзаконним; в) низький рівень нормотворчої техніки; г) гіпердинамічність; 2) *недоліки змісту*: а) відсутність чіткої виваженої системи заходів державної підтримки; б) відсутність законодавчо закріпленої системи принципів надання державної підтримки; в) декларативність; г) латентна підтримка окремих конкретних виробників; 3) *недоліки реалізації*: а) інституційна недосконалість; б) бюрократичність, затягування процедури; в) відсутність гарантій фактичного отримання підтримки; г) у випадку використання договірних конструкцій для надання державної підтримки — нерівноправність у договірних відносинах. Усунення недоліків кожної групи має різні шляхи, однак повинно відбуватися на єдиній концептуальній основі, що передбачає побудову системного і ефективного правового регулювання державної підтримки сільського господарства України.

12. Дослідження виявило значний розрив між спеціальним аграрним законодавством, яке закріплює основи державної підтримки сільського господарства, та бюджетно-правовим втіленням, яке регулює порядок і умови її надання. Фактично наразі сформувалися дві автономні площини законодавства, яке регулює державну підтримку сільського господарства: а) *декларативна*: аграрні законодавчі акти, які містять велику кількість формально чинних, однак застарілих або недіючих агропротекційних норм; б) *реальна*: законодавство у сфері реалізації щорічних бюджетних програм, яке сконцентроване на підзаконному та відомчому рівнях, має високу динамічність та жодним чином не пов'язане зі спеціальними аграрними законами. У зв'язку з цим усі прогресивні законодавчі рішення приречені залишитися деклараціями за умови

подальшого збереження існуючого стану розриву аграрного та бюджетного регулювання державної підтримки сільського господарства.

13. Усунення основних формальних недоліків агропротекційного законодавства лежить у напрямі його докорінної перебудови та оновлення. Побудова системного та ефективного агропротекційного законодавства України має здійснюватися, втілюючи ідею «утворення кіл на воді», згідно з якою основні зміни мають бути націлені на один конкретний закон, але ці перетворення повинні бути настільки глибокими і фундаментальними, що впливатимуть на широке коло пов'язаних законодавчих актів, тягнучи за собою їх відповідні зміни та оновлення. Покрокове змістовне наповнення цієї ідеї можна представити так.

Перший крок: прийняття нової редакції Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», яка відповідатиме потребам систематизації сучасного агропротекційного законодавства, оскільки в єдиному взаємоузгодженому законодавчому акті має бути сформована цілісна система агропротекційних заходів, закріплені термінологічні й принципові засади правового регулювання надання державної підтримки. Кожен захід державної підтримки сільського господарства повинен мати чітке законодавче підґрунтя, своє місце в загальній системі державної підтримки, узгоджуватися з іншими заходами, відповідати принципам агропротекційного права. У результаті проведеного дослідження ми пропонуємо таку структуру нової редакції Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»:

Розділ 1. Загальні положення (у ньому мають бути, зокрема, однозначно вирішені головні термінологічні питання; закріплені принципи державної підтримки сільського господарства; сформовано коло суб'єктів одержання державної підтримки та втілено концепцію агропротекційних статусів).

Розділ 2. Основні засади загальногалузевої підтримки сільського господарства (у цьому розділі мають бути передбачені основні правові засади загальної податкової, кредитної, страхової та матеріально-технічної підтримки).

Розділ 3. Спеціальна галузева підтримка сільського господарства (у цьому розділі мають бути передбачені спеціальні правові механізми, які спрямовані на підтримку галузей сільського господарства: рослинництва, тваринництва і рибництва (аквакультури) та їх підгалузей).

Розділ 4. Спеціальна суб'єктна підтримка сільського господарства (у цьому розділі мають бути сконцентровані положення, які передбачають спеціальну державну підтримку, що надається залежно від організаційно-правової форми суб'єкта отримання такої підтримки).

Розділ 5. Спеціальна інфраструктурна підтримка сільського господарства (у межах цього розділу має бути передбачено систему правових засобів підтримки переробки сільськогосподарської продукції, всебічної підтримки реалізації сільськогосподарської продукції (підтримка розвитку біржового ринку, оптових

ринків сільськогосподарської продукції, експорту, а також правові засади цінового регулювання в сільському господарстві), підтримки становлення інформаційно-консультативного забезпечення). *Розділ 6. Спеціальна пріоритетна підтримка сільського господарства* (у межах цього розділу мають бути закріплені правові засади стимулювання процесів екологізації сільського господарства та впровадження агроінновацій). *Розділ 7. Прикінцеві та перехідні положення*.

Другий крок: прийняття спеціальних агропротекційних законів, спрямованих на розвиток і деталізацію окремих положень загального Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»: «Про державну підтримку кредитування сільського господарства», «Про державну підтримку матеріально-технічного забезпечення сільського господарства», «Про державну підтримку страхування в сільському господарстві», «Про державну підтримку рослинництва» та «Про державну підтримку тваринництва».

Третій крок: прийняття законів, які покликані врегулювати важливі аграрні відносини та містять супутній агропротекційний зміст: 1) Закон України «Про державну аграрну політику», в якому має бути встановлено, що одним із завдань аграрної політики є досягнення стану аграрного протекціонізму; 2) Закон України «Про виробництво та реалізацію біопалива», в якому мають бути регламентовані основні засади виробництва (утворення) біомаси, її переробки в біопаливо та електроенергію, а також їх реалізації. Окремим розділом має передбачатися державна підтримка виробників біопалива; 3) Закон України «Про продовольчу безпеку», до якого мають увійти положення щодо продовольчого субсидування як різновиду опосередкованої державної підтримки реалізації сільськогосподарської продукції; 4) Закон України «Про біржовий ринок сільськогосподарської продукції», нормами якого будуть врегульовані питання активного розвитку аграрних біржових відносин, що складають невід'ємну складову інфраструктури сільського господарства; 5) Закон України «Про державне регулювання експорту та імпорту сільськогосподарської продукції», яким мають бути встановлені умови та засоби втручання в експортні аграрні відносини, передбачено чіткі строки, правові засоби забезпечення інтересів усіх учасників експортних відносин у випадку встановлення тарифних та нетарифних обмежень експорту сільськогосподарської продукції; 6) Закон України «Про кредитну кооперацію», в якому мають знайти своє регулювання відносини щодо кооперації виробників сільськогосподарської продукції з метою кредитування своїх виробничих потреб за рахунок власних коштів, а також державної підтримки цих процесів; 7) Закон України «Про агроінноваційну діяльність».

Четвертий крок: оновлення та/або доповнення чинних законів, що містять застарілі, декларативні або недосконалі агропротекційні норми (закони України

«Про фермерське господарство», «Про особисте селянське господарство», «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції», «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», «Про бджільництво», «Про молоко та молочні продукти», «Про племінну справу у тваринництві», «Про насіння і садивний матеріал» тощо). Внесення відсутніх агропротекційних положень вимагають такі закони, як: Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію», «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» та деякі інші.

П'ятий крок: прийняття універсальних підзаконних актів, спрямованих на деталізацію та процедурну регламентацію правових механізмів, закріплених у законах.

Шостий крок: вичищення агропротекційного законодавства від формально діючих, але вже не актуальних підзаконних нормативно-правових актів.

14. Вирішення проблем, пов'язаних із недоліками змісту агропротекційного законодавства, полягає в обранні нової концептуальної основи надання державної підтримки, що має бути втілена в ідеї «агропротекційних статусів». З урахуванням здійсненої класифікації суб'єктів аграрного господарювання, що претендують на державну підтримку, запропоновано запровадити таку ієрархію агропротекційних статусів: 1) *агропротекційний статус суб'єкта аграрного господарювання* (найбільш загальний, значення якого полягає перш за все в тому, що він надає право доступу до загальногалузевих видів державної підтримки суб'єктам, що обслуговують виробників сільськогосподарської продукції); 2) *агропротекційний статус виробника сільськогосподарської продукції* (надає право суб'єктам, що виробляють сільськогосподарську продукцію, отримувати не лише загальногалузеву державну підтримку, але й низку спеціальних різновидів підтримки); 3) *агропротекційний статус основного товаровиробника* (дає максимальний рівень державної підтримки суб'єктам, для яких виробництво сільськогосподарської продукції є основним видом діяльності — більше 50 %). Принциповим є те, що набуття певного агропротекційного статусу має відбуватися автоматично на підставі наявності низки позитивних умов та відсутності негативних умов, передбачених у законодавстві. Без додаткових дій та проходження відборів, тобто в силу прямої вказівки закону, володіння певним агропротекційним статусом має надавати право на гарантований обсяг державної підтримки за різними напрямками. При цьому під час розширення виробництва, запровадження новітніх технологій, екологізації виробничих процесів підтримка має збільшуватися за рахунок бонусних програм, а погіршення екологічних умов, порушення у сфері природокористування повинні тягнути навпаки зменшення підтримки.

15. Усунення недоліків реалізації агропротекційного законодавства лежить у напрямі втілення ідеї «просто і прозоро», відповідно до якої внаслідок інституційних та організаційно-правових перетворень суб'єкти аграрного господарювання мають можливість максимально просто отримати повний перелік заходів державної підтримки, що відповідають їх агропротекційному статусу. Цьому сприятимуть такі заходи: 1) удосконалення інституційного забезпечення (утворення Державного аграрного банку, державної страхової компанії, реформування правового становища Аграрного фонду, Укragenrolizingu, Укрдержфонду); 2) утворення Єдиного агропротекційного реєстру, який би містив усю необхідну інформацію про кожного суб'єкта аграрного господарювання, що отримував та/або отримує державну підтримку, актуальний стан розгляду його поданих заявок на державну підтримку; випадки порушення агропротекційного законодавства та результати здійснення постпрограмного контролю тощо; 3) інформатизація агропротекційних процедур; 4) застосування договірних способів державної підтримки у всіх випадках, коли це є можливим з огляду на природу цих агропротекційних відносин; 5) встановлення чітких та обґрунтованих строків для проходження усіх агропротекційних процедур із одночасним забезпеченням жорсткої дисципліни щодо їх дотримання.

16. Запропоновано концептуальні засади удосконалення законодавства у сфері досягнення пріоритетних завдань державної аграрної політики, а саме: сформульовано правові шляхи втілення ідеї «агроінноваційного містка», відповідно до якої сільськогосподарські дорадчі служби виконуватимуть роль посередника під час запровадження інновацій суб'єктами аграрного господарювання; а також запропоновано напрями законодавчого забезпечення державної підтримки екологізації сільськогосподарської діяльності за трьома складовими (природоресурсною, техніко-технологічною та органічною).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Григор'єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 596 с.

2. Григор'єва Х. А. Формальні недоліки аграрного законодавства у сфері державної підтримки сільського господарства України. *Актуальні проблеми правового регулювання аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносин в Україні*: колективна монографія / відп. ред.: Т. Є. Харитонova, І. І. Каракаш. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2018. С. 309—323.

Статті
у фахових наукових виданнях України

1. Григор'єва Х. А. Сільськогосподарські переробні кооперативи як суб'єкти аграрних розписок: правові питання. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 3. С. 212—215.

2. Григор'єва Х. А. Шляхи реформування законодавства щодо оподаткування аграріїв у контексті вимог МВФ. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 266—269.

3. Григор'єва Х. А. Правові засади оподаткування аграріїв: сучасний стан та перспективи реформування. *Право і суспільство*. 2015. № 6—2. С. 131—136.

4. Григор'єва Х. А. Правові засади державної підтримки суб'єктів господарювання агропромислового комплексу шляхом здешевлення кредитів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. № 35. Ч. II. С. 46—49.

5. Григор'єва Х. А. Правовий аналіз форвардних закупівель зерна як засобу державної підтримки сільськогосподарських підприємств. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 5. С. 47—52.

6. Григор'єва Х. А. Правові питання надання державної підтримки суб'єктам господарювання у галузі тваринництва. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 7. С. 66—71.

7. Григор'єва Х. А. Теоретико-правовий аналіз механізму часткового відшкодування державою вартості придбаних сільськогосподарських тварин та збудованих тваринницьких об'єктів. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 2. С. 268—271.

8. Григор'єва Х. А. Правове забезпечення ідентифікації та реєстрації тварин: термінологічні та функціональні питання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. № 39. С. 112—116.

9. Григор'єва Х. А. Правовий механізм державної підтримки у сфері ідентифікації та реєстрації сільськогосподарських тварин. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 9. С. 61—65.

10. Григор'єва Х. А. Підтримка сільськогосподарської кооперації в Україні: питання правового забезпечення. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 3. С. 288—292.

11. Григор'єва Х. А. Правовий механізм державної підтримки виноградарства, садівництва і хмелярства в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. № 40. С. 121—125.

12. Григор'єва Х. А. Державна підтримка оптових ринків сільськогосподарської продукції: теоретико-правові та практичні проблеми. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 6. С. 133—137.

13. Григор'єва Х. А. Правові засади надання поворотної фінансової підтримки фермерським господарствам в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 105—109.

14. Григор'єва Х. А. Правове забезпечення державної підтримки у сфері лізингу техніки та обладнання для АПК в Україні. *Право і суспільство*. 2017. № 1. С. 92—98.

15. Григор'єва Х. А. Реформування законодавчих засад оподаткування сільськогосподарських товаровиробників: агропротекційний вимір. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. Вип. 42. С. 146—150.

16. Григор'єва Х. А. Правові засади державної підтримки сільськогосподарського дорадництва в Україні: реалії та перспективи. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2017. Вип. 1. С. 138—141.

17. Григор'єва Х. А. Науковий аналіз нормативно-правового забезпечення надання часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 78—82.

18. Григор'єва Х. А. Правові аспекти надання часткової компенсації вартості вітчизняної сільськогосподарської техніки та обладнання. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 2. С. 102—106.

19. Григор'єва Х. А. Теоретико-правовий аналіз Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018—2020 роки. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 11. С. 85—89.

20. Григор'єва Х. А. Надання державних гарантій як різновид кредитної підтримки сільського господарства: правові питання. *Юридичний бюлетень*. 2018. № 8. С. 116—123.

21. Григор'єва Х. А. Співвідношення правових категорій державної підтримки сільського господарства та державної аграрної політики. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 7. С. 64—68.

Статті у закордонних фахових виданнях

1. Григорьева К. А. Эволюция и современное состояние законодательства Украины о государственной поддержке семеноводства и селекции в растениеводстве. *Leges et viae*. 2018. № 12. С. 42—46.

2. Григор'єва Х. А. Становлення та сучасний стан правового регулювання державної підтримки селекції у рибництві. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2018. № 6. С. 155—159.

3. Hryhorieva K. Legal supply of state support for pedigree cattle breeding: development and improvement. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 5. Ч. 2. С. 16—21.

4. Григор'єва Х. А. Іпотека земель сільськогосподарського призначення у агропротекційному праві України. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 2. Ч. 2. С. 19—24.

Навчальні посібники

1. Григор'єва Х. А. Законодавче забезпечення ведення рослинництва. *Аграрне право України: навч. посіб.* / [Т. Є. Харитоновна, І. І. Каракаш, Х. А. Григор'єва та ін.]; за ред. Т. Є. Харитонової, І. І. Каракаша. Одеса: Юридична література, 2017. С. 331—356.

Матеріали конференцій

1. Григор'єва Х. А. Тенденції бюджетного фінансування сільського господарства України: правовий аналіз. *Právna veda a prax: výzvy moderných európskych integračných procesov*: матеріали конф. (Словаччина, Братислава, 27—28 листоп. 2015 р.). Братислава, 2015. С. 221—223.

2. Григорьева К. А. Единый налог для сельскохозяйственных товаропроизводителей в Украине: законодательные новеллы. *Economics, management, law: problems of establishing and transformation*: Collection of scientific articles. Al-Ghurair Printing & Publishing LLC, Dubai, UAE. 2016. P. 299—301.

3. Григорьева К. А. Правовые механизмы государственной поддержки в сфере лизинга сельскохозяйственной техники в Украине: сравнительный аспект. *Current scientific research*: Collection of scientific articles. Publishing house «BREEZE», Montreal, Canada, 2017. P. 169—172.

4. Григор'єва Х. А. Правовий принцип самостійності сільськогосподарських кооперативів в аспекті державної підтримки. *Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі*: матеріали конф. (Житомир, 14 трав. 2015 р.). Житомир, 2015. С. 384—387.

5. Григор'єва Х. А. Правові засади конкурсного відбору суб'єктів АПК для одержання компенсації кредитних відсотків. *Правові проблеми розвитку сільських територій України*: матеріали круг. столу (Київ, 9 груд. 2015 р.). Київ, 2015. С. 101—105.

6. Григор'єва Х. А. Правовий аналіз Державного бюджету України на 2016 рік у розрізі фінансування сільського господарства. *Современное украинское государство: векторы развития и пути мобилизации ресурсов*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 13 лют. 2016 р.). Одеса, 2016. С. 99—102.

7. Григор'єва Х. А. Правові аспекти приватного інвестування у створення сільськогосподарських кооперативів. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 20 трав. 2016 р.). Одеса, 2016. С. 557—559.

8. Григор'єва Х. А. Деякі правові питання проведення державних форвардних закупівель зерна. *Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права України: 20 років розвитку*: матеріали круг. столу (Київ, 27 трав. 2016 р.). Київ, 2016. С. 184—188.

9. Григор'єва Х. А. Біржовий договір поставки зерна (форвардний контракт) як різновид договору контракції сільськогосподарської продукції. *Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Житомир, 19 трав. 2016 р.). Житомир, 2016. С. 177—179.

10. Григор'єва Х. А. Особливості захисту прав сільськогосподарських підприємств як сторін у форвардних контрактах. *Проблеми захисту приватних прав*: матеріали круг. столу (Чернівці, 12 трав. 2016 р.). Чернівці, 2016. С. 44—47.

11. Григор'єва Х. А. Правовий механізм часткового відшкодування вартості тварин як різновид державної підтримки. *Актуальні питання реформування правової системи*: матеріали Міжнар. конф. (Луцьк, 24—25 черв. 2016 р.). Луцьк, 2016. С. 186—188.

12. Григор'єва Х. А. Державна підтримка у сфері ідентифікації та реєстрації тварин: етапи законодавчої трансформації. *Зб. матеріалів Першого зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права у вищих навчальних закладах України* (Одеса, 9—10 верес. 2016 р.). Одеса: Юр. літ-ра, 2016. С. 101—104.

13. Григор'єва Х. А. Аграрно-правовий аналіз законопроекту про Державний бюджет України на 2017 рік. *П'ятнадцяті осінні юридичні читання*: матеріали Міжнар. наук. конф. (Хмельницький, 21—22 жовт. 2016 р.). Хмельницький, 2016. С. 15—17.

14. Григор'єва Х. А. Надання поворотної фінансової підтримки фермерським господарствам: аналіз законодавчих змін. *Сучасні тенденції розвитку національного законодавства*: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 4—5 листоп. 2016 р.). Київ, 2016. С. 105—106.

15. Григор'єва Х. А. Окремі правові питання надання державної підтримки у сфері виноградарства, садівництва і хмелярства. *Еволюція правового*

регулювання аграрних, земельних та екологічних відносин: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 18 листоп. 2016 р.). Львів, 2016. С. 233—235.

16. Григор'єва Х. А. Деякі правові питання державної кредитної підтримки суб'єктів агропромислового комплексу. *Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України*: матеріали круг. столу (Харків, 2 груд. 2016 р.). Харків, 2016. С. 91—93.

17. Григор'єва Х. А. Еволюція законодавчих змін в оподаткуванні сільськогосподарських товаровиробників. *Аграрна наука та освіта Поділля*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Кам'янець-Подільський, 14—16 берез. 2017 р.). Кам'янець-Подільський, 2017. С. 143—145.

18. Григор'єва Х. А. Бюджетна дотація сільськогосподарським товаровиробникам як особлива правова трансформація спецрежиму ПДВ. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє (до 20-річчя НУ ОЮА та 180-річчя Одеської школи права)*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 19 трав. 2017 р.). Одеса, 2017. С. 645—647.

19. Григор'єва Х. А. Правові особливості бюджетної дотації сільськогосподарським товаровиробникам. *Від правової охорони природи Української РСР до екологічного права України*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присв. пам'яті д. ю. н., проф. В. Л. Мунтяна (Київ, 26 трав. 2017 р.). Київ, 2017. С. 101—104.

20. Григор'єва Х. А. Проблеми законодавчого забезпечення державної підтримки органічного сільського господарства в Україні. *Актуальні питання реформування правової системи*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 16—17 черв. 2017 р.). Луцьк, 2017. С. 151—153.

21. Григор'єва Х. А. Окремі недоліки аграрного законодавства у сфері державної підтримки сільського господарства. *Правові проблеми державно-приватного партнерства в умовах євроінтеграції*: зб. матеріалів Міжнар. конгресу, присв. 20-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» (Одеса, 2—4 черв. 2017 р.). Одеса, 2017. С. 122—125.

22. Григор'єва Х. А. Суб'єкти отримання часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки: аналіз законодавчих новел. *Реалізація норм екологічного, земельного та аграрного права в умовах реформування правової системи України*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 8—10 верес. 2017 р.). Івано-Франківськ, 2017. С. 140—142.

23. Григор'єва Х. А. Комплексна державна підтримка органічного сільського господарства: пропозиції щодо законодавчого запровадження. *Правові засади ведення органічного землеробства*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 29 верес. 2017 р.). Харків, 2017. С. 44—47.

24. Григор'єва Х. А. Окремі правові проблеми державної підтримки сільського господарства України на прикладі відшкодування вартості теплиць.

Актуальні проблеми соціального права в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 31 жовт. 2017 р.). Одеса, 2017. С. 169—172.

25. Григор'єва Х. А. Правовий аналіз Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018—2020 роки. *Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного й аграрного права в умовах євроінтеграції*: матеріали круг. столу (Харків, 8 груд. 2017 р.). Харків, 2017. С. 125—128.

26. Григор'єва Х. А. Новели правового регулювання державної підтримки виноградарства, садівництва і хмелярства в Україні. *Актуальні проблеми приватного права*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присв. пам'яті Ю. С. Червоного (Одеса, 15 груд. 2017 р.). Одеса, 2017. С. 163—167.

27. Григор'єва Х. А. Форвардні угоди як правовий інструмент державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників в Україні. *Публічне та приватне право у формуванні компетентності юриста та фахівця в галузі інтелектуальної власності*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 15 груд. 2017 р.). Київ: ФОП Кандиба Т. П., 2018. С. 419—421.

28. Григор'єва К. А. Государственная поддержка фермерской кооперации в Украине: законодательные новации. *Влияние межгосударственных интеграционных процессов на развитие аграрного, экологического, природоресурсного и энергетического права*: тез. докл. междунар. науч.-практ. конф. (Беларусь, Минск, 26—27 апр. 2018 г.). Минск : БГУ, 2018. С. 248—250.

29. Григор'єва Х. А. Державна підтримка тваринництва в Україні: окремі правові новели. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах*: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 20 квіт. 2018 р.). Харків, 2018. С. 156—161.

30. Григор'єва Х. А. Окремі правові новели державної підтримки виноградарства, садівництва і хмелярства в Україні. *Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18—19 трав. 2018 р.). Київ, 2018. С. 119—121.

31. Григор'єва Х. А. Окремі правові проблеми державної підтримки аграріїв на прикладі компенсації вартості техніки. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 18 трав. 2018 р.). Одеса, 2018. С. 554—556.

32. Григор'єва Х. А. Класифікація недоліків правового регулювання надання державної підтримки сільському господарству України. *Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 7—10 черв. 2018 р.). Одеса, 2018. С. 109—111.

33. Григор'єва Х. А. Правові механізми державної підтримки сільськогосподарського дорадництва в Україні. *Актуальні проблеми юридичної науки «Сімнадцяті осінні юридичні читання»*: зб. тез міжнар. наук.-практ.конф. (Хмельницький, 19—20 жовт. 2018 р.). Хмельницький, 2018. Ч. 2. С. 172—174.

34. Григор'єва Х. А. Правове стимулювання охорони земель у розрізі державної підтримки природоохоронних заходів. *Майбутнє науки в обрях права: до 100-річчя Національної академії наук України*: матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 5 груд. 2018 р.). Київ, 2018. С. 165—168.

35. Григор'єва Х. А. Державна підтримка селекції та племінної справи у сільському господарстві: спільні правові проблеми. *Сучасний стан та перспективи розвитку земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права: теорія та практика*: матеріали круг. столу (Харків, 7 груд. 2018 р.). Харків, 2018. С. 85—87.

36. Григор'єва Х. А. Еволюція правового механізму державних заставних закупівель зерна. *Актуальні проблеми екологічного, земельного та аграрного законодавства в сучасних умовах*: матеріали круг. столу (Харків, 1 берез. 2019 р.). Харків, 2019. С. 98—101.

37. Григор'єва Х. А. Характеристика законодавства щодо державної податкової підтримки сільськогосподарських товаровиробників. *Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Житомир, 18 квіт. 2019 р.). Житомир, 2019. С. 61—63.

38. Григор'єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства як складова предмета аграрного права України. *Предмет правового регулювання галузей вітчизняного права*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 15—16 берез. 2019 р.). Київ, 2019. С. 55—58.

39. Григор'єва Х. А. Кредитування сільського господарства: правові реалії державної підтримки. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 17 трав. 2019 р.). Одеса, 2019. Т. 1. С. 609—612.

40. Григор'єва Х. А. Державна підтримка агрострахування: правові особливості та перспективи удосконалення. *Четверте зібрання фахівців споріднених кафедр «Забезпечення прав в аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносинах»*: матеріали збір. (Одеса, 6—9 черв. 2019 р.). Одеса, 2019. С. 79—82.

АНОТАЦІЯ

Григор'єва Х. А. Концептуальні засади правового регулювання державної підтримки сільського господарства в Україні. — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.06 — земельне право; аграрне право; екологічне право;

природоресурсне право. — Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2020.

Дисертацію присвячено комплексному та всебічному дослідженню концептуальних засад правового регулювання державної підтримки сільського господарства в Україні. Робота містить теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми у сфері формування концептуального бачення правового регулювання відносин щодо державної підтримки сільського господарства.

У дисертації встановлено доктринальні та законодавчі засади державної підтримки сільського господарства. Виявлено концептуально-правові підходи до розуміння державної підтримки сільського господарства, класифіковано її різновиди. Обґрунтовано існування у складі аграрного законодавства підгалузі агропротекційного законодавства та формування підгалузі аграрного права — агропротекційного права.

Розглянуто особливості правового регулювання державної підтримки виробництва сільськогосподарської продукції в аспекті загальногалузевої державної підтримки, підтримки окремих галузей сільськогосподарського виробництва та підтримки суб'єктів сільськогосподарського виробництва. Встановлено правові засади державної підтримки агрообслуговування у сфері переробки та реалізації сільськогосподарської продукції, а також у сфері інформаційно-консультаційного забезпечення сільського господарства. Встановлено риси правового забезпечення державної підтримки екологізації та інноваційної діяльності у сільському господарстві та запропоновано шляхи його удосконалення.

Ключові слова: державна підтримка сільського господарства, сільське господарство, аграрний протекціонізм, аграрне право, агропротекційне право, агропротекційне законодавство, державна підтримка, підтримка сільськогосподарського виробництва

АННОТАЦИЯ

Григорьева К. А. — Концептуальные основы правового регулирования государственной поддержки сельского хозяйства в Украине. — Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.06 — земельное право; аграрное право; экологическое право; природоресурсное право. — Национальный университет «Одесская юридическая академия», Одесса, 2020.

Диссертация посвящена комплексному и всестороннему исследованию концептуальных основ правового регулирования государственной поддержки сельского хозяйства в Украине. Работа содержит теоретическое обобщение

и новое решение научной проблемы в сфере формирования концептуального видения правового регулирования отношений по государственной поддержке сельского хозяйства.

В диссертации установлены доктринальные и законодательные основы государственной поддержки сельского хозяйства. Выявлены концептуально-правовые подходы к пониманию государственной поддержки сельского хозяйства, классифицированы ее разновидности. Обосновано существование в составе аграрного законодательства подотрасли агропротекционного законодательства и формирования подотрасли аграрного права — агропротекционного права.

Рассмотрены особенности правового регулирования государственной поддержки производства сельскохозяйственной продукции в аспекте общепромышленной государственной поддержки, поддержки отдельных отраслей сельскохозяйственного производства и поддержки субъектов сельскохозяйственного производства. Установлены правовые основы государственной поддержки агрообслуживания в сфере переработки и реализации сельскохозяйственной продукции, а также в сфере информационно-консультационного обеспечения сельского хозяйства. Установлены характерные черты правового обеспечения государственной поддержки экологизации и инновационной деятельности в сельском хозяйстве и предложены пути его совершенствования.

Ключевые слова: государственная поддержка сельского хозяйства, сельское хозяйство, аграрный протекционизм, аграрное право, агропротекционное право, агропротекционное законодательство, государственная поддержка, поддержка сельскохозяйственного производства

SUMMARY

Hryhorieva Kh. A. Conceptual principles of legal regulation of state support of agriculture in Ukraine. — The manuscript.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Law in specialty 12.00.06 — land law; agrarian law; ecological law; natural resource law. — National University «Odessa Law Academy», Odessa, 2020.

The dissertation is devoted to the complex and comprehensive research of conceptual bases of legal regulation of state support of agriculture in Ukraine. The work contains a theoretical synthesis and a new solution of the scientific problem in the field of forming a conceptual vision of the legal regulation of relations in the state support of agriculture.

The doctrinal and legislative foundations of state support for agriculture are justified in dissertation. Conceptual and legal approaches to understanding

the concept and content of state support for agriculture are considered. Varieties of state support for agriculture are classified according to directions, forms, means, methods and legal mechanisms. The features of legislative support of the state support of agriculture of Ukraine are determined. The existence within the agrarian legislation of the sub-branch of agricultural protection legislation and the formation of the sub-branch of agricultural law — agricultural protection law are installed.

The features of legal regulation of state support for agricultural production are considered. The legal analysis of the sector-wide state support for agricultural production (tax, credit, logistical and insurance) is carried out. The legal characteristic of the state support of certain branches of agricultural production is given. The legislative framework for state support for agricultural entities is established.

The legal foundations of state support for agricultural services are established. Legal features of state support in the field of processing of agricultural products are revealed. The legislative features for state support in the field of sale of agricultural products are characterized. The legal specificity of state support in the field of agricultural information and consulting support is revealed.

The characteristic features of the legal support of state support for greening and innovation in agriculture are identified and the ways of improving these regulatory frameworks are proposed.

In order to improve the agricultural protection legislation, the legal ways of implementing the conceptual ideas of «circles on the water», the agricultural protection statuses of agricultural entities, «simple and transparent», «agroinnovation bridge» and others have been proposed. The author proposes to make systematic changes to the agricultural protection legislation, and an algorithm for such actions is developed. The necessity of introducing agro-protection statuses for agricultural entities is justified, which will provide a certain level of support to each such entity by law. A number of proposals for the institutional and legal improvement of agro-protection relations, in particular the formation of the State Agrarian Bank and the state insurance company, are substantiated. The author proposes the organizational and legal optimization of the provision of state support to agriculture, in particular on the establishment of the Unified agricultural protection register, informatization of procedures, dissemination of the practice of contractual forms of state support, strengthening the discipline of observing the terms of agricultural protection procedures.

Keywords: state support for agriculture, agriculture, agrarian protectionism, agrarian law, agricultural protection law, agricultural protection legislation, state support, support for agricultural production.

Підписано до друку 24.02.2020. Формат 60 × 84/16.
Ум. друк. арк. 1,9. Тираж 100 прим. Зам. № 29.

Надруковано у друкарні видавництва
«Юридична література»
(Свідцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4284 від 23.03.2012 р.)
65009, м. Одеса, вул. Академічна, 7
Тел.: (048) 777-48-79

